

HADİS İLMİNDE KİTAP ESASLI SİHHAT TESPİTİ ÜZERİNE BAZI MÜLAHAZALAR (Hâkim en-Neysâbûrî Ve İbnu's-Salâh Özelinde)

Nuri TUĞLU*

Öz

Hadis tarihinde, hadisler tek tek senedlerine göre değerlendirilip sıhhatleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tarihi süreç içinde kitaplar merkeze alınarak, nakledildikleri kitaplar dikkate alınmak suretiyle hadislerin sahihliğinin tespit yoluna gidilmiştir. Özellikle İmam Buhârî ve Müslim'in *el-Câmiu's-Sahih*'leri üzerine yapılan çalışmalar ve bu kitaplar hakkında oluşturulan otorite sonucunda, hadislerin sıhhati ile ilgili tespit ve değerlendirmeler, sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu sürecin, Hâkim en-Neysâbûrî ile başlayıp İbnu's-Salâh ile genel kabul haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Her ne kadar bu genel kanaate itiraz eden âlimler olmuş ise de çok fazla dikkate alınmamıştır. Bu çalışmada söz konusu sürece ve Hâkim en-Neysâbûrî ve İbnu's-Salâh'ın bazı görüşleri üzerine yapılan değerlendirmeler ele alınmıştır. Ayrıca sahih hadisler için yapılan, *Sahîhayn* merkezli derecelendirme üzerine ileri sürülen itirazlar hakkında bir değerlendirmeden sonra yeni bir sıralama teklifine gidilmiştir. Bu sıralamanın da sıhhat derecelendirmesinden çok amel edilebilirlik derecelendirmesi olarak görülmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hadis sıhhat tespiti, Buhârî ve Müslim, Sahihayn, Sahih Hadisleri Derecelendirme, İbnu's-Salâh, Hâkim en-Neysâbûrî.

Abstract

Some Evaluations on the Authenticity Identification of Written Corpus based Hadiths in the field of Hadith Studies

(With a special reference to Hâkim en- Neysâbûrî and Ibnu's- Salâh)

Throughout Hadith history, authenticity of the Hadith have been identified according to their transition chains and râvîs. In other words, Hadith books, like Bukhari and Muslim etc., have become a center in this historical time course. With the passage of the time Hadith studies, especially on such books like Bukhari and Muslim, have led

* Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı.
nurutuglu@sdu.edu.tr

that there has occurred an authority with which authenticity and identification critics of hadiths made alongside some classifications among hadiths. It is understood that this process started with Hâkim an- Neysâbûrî and has become a common acceptance with Ibn as-Salah. Although some scholars do not agree on this common acceptance, their ideas are not seriously taken into consideration by the rest. This study deals with the considerations and assessments that have made both on the process and some ideas of Hâkim an- Nusâybûrî as well as Ibn as-Salâh. After touching down on some critics about the hadith ranking system that is based on Sahihayn (Bukhari and Muslim), a new hadith ranking or alignment suggestion is given. It is also mentioned that this new arrangement should be understood as validation of Hadiths more than authenticity of hadiths.

Keywords: *Identification of Hadith Authenticity, Bukhari, Muslim, Sahihayn, Classification of authentic Hadith, Ibn as-Salâh, Hâkim an-Neysâbûrî.*

Giriş

Sahih hadislerin tespiti sahabe dönemi ve ilk fitneye kadar güven esasına dayanıyordu. İslam toplumunda ilk fitnenin ne zaman başladığı konusu tartışılıyor olsa da, genel kabul Cemel ve Sıffîn savaşları fitne olarak nitelendirilmektedir. Söz konusu savaşlardan sonra, siyâsî tartışmaların da etkisiyle muhtelif gruplar kendi görüşlerini destekleyen muhalifleri yeren rivayetlerle ilgilendiler, hatta bu konularla ilgili hadis uydurmaya başladılar. Nitekim Hasan el-Basrî'nin (110/728), "Allah'a yemin ederim ki biz ne yalan söyler ne de başkasını yalanla itham ederdik. Horasan'da savaşa katıldığımızda beraberimizde üçyüz sahabe vardı. (Buhârî 1943: V, 452) sözü ile İbn Sîrin'nin "önceden isnad sormuyorlardı. Fitne ortaya çıkınca ravîlerin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Bu suretle sünnet ehlinin olanların hadisleri alınır, bidat ehlinin terk edilirdi," (Müslim 1992: Mukaddime 5; Dârimî 1992: Mukaddime 38) sözü dikkate alındığında ilk dönem güven esasına dayalı rivâyet usulünün olduğu anlaşılmaktadır. Tarihî süreçte isnad sistemi ile birlikte tenkid metodları geliştirilerek hadisler bu usul çerçevesinde nakledilip değerlendirilirdi. Bunun sonucu olarak hadisler sahih, zayıf vb sınıflara ayrılmaktaydı. Hadislerin sıhhati, özellikle tasnif dönemi sonuna kadar, bu usulle tespit ediliyordu.

Dördüncü asrın ikinci yarısında Hâkim en-Neysâbûrî (405/1014), nev-i şahsına münhasır olmak üzere, sahih hadisleri, ilk defa Buhârî (256/869) ve Müslim'in (261/874) (Şeyhayn) kitaplarına göre bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Sahih hadislerin en üst mertebesine müttefekun aleyh dediği "Buhârî

ve Müslim'in tercih (tahrîç) ettiği hadisleri yerleştirmiş ve sahîh hadisleri beşinin sıhhati müttefik beşinin de muhtelif olmak üzere on guruba ayırmıştır¹ (en-Neysabûrî: 7; Kettânî, 1986: 19-21). Hâkim, bu tasnifin neticesine dayanarak oluşturduğu *el-Müstedrek ale's-Sahîhâyn*'ı telif etmiştir. Hâkim'in hadisleri sahih saymadaki mütesâhil davranışı önemlidir. Yer yer işaret edileceği üzere onun bu durumu âlimlerin dikkatinden kaçmamış ve kendisine eleştiriler de yöneltilmiştir. Hâkim, kendisinden önceki âlimlerin Buhârî ve Müslim'e bakışlarının aksine ilk defa bu iki imamın kitaplarını tamamen sahîh kabul etmiş fakat bu fikri uzun süre revaç bulmamıştır (Çakın 1997:104). Hâkim'den sonraki dönemlerde onun görüşleri farklı âlimler tarafından dile getirilmiş ve

1 Hâkim'in sahih hadisleri tasnifi ana hatlarıyla şöyledir:

Birinci grup sıhhati üzerinde ittifak edilen hadisler olup;

1-Buhârî ve Müslim'in üzerinde ittifak ettikleri hadisler ki bunlar sahîhlerin birinci derecesini oluşturur. Bu tür hadislerin hem sahâbî hem de tabîinden iki sika râvîsi vardır.

2-Adil bir râvînin yine adil bir râvîden nakletmek suretiyle sika huffâzın rivâyet ettiği hadislerdir.

3-Sahabe ve sikalardan oluşan tabîinden bir cemaatin rivâyet ettiği hadislerdir. Şu kadar var ki, bunların sadece bir râvîsi bulunmaktadır.

4-Sika bir râvînin sika bir râvîden teferrüdü şeklinde âdil ve sika râvîlerin rivâyet ettiği ferd ve garîb hadislerdir.

5-İmamlardan bir grubun babalarından onların da dedelerinden olmak üzere naklettikleri ancak onlarında babaları ve dedelerinden tevâtür seviyesine ulaşmamış hadisler, şeklinde sıralanmıştır.

İkinci grup ise sıhhatleri konusunda ihtilaf olunanlardır ki; kendileri ile delil getirilen diğer hadis imamlarının kitaplarında tahrîç edilen ancak *Sahîhâyn*'da tahrîç edilmemiş hadislerdir. Bunları da şöyle sıralamıştır:

1- Mürsel haberler.

2-Bazı imamlar tarafından özellikle Kûfeli ulemanın sahîh kabul ettiği, rivâyetlerinde semaa dair lafız kullanılmamış müdellis râvîlerin rivâyetleridir.

3-Müslümanların imamlarından sika bir râvî sika bir râvîden müsned olarak rivâyet ettiği ancak daha sonra bir cemaatin onlardan mürselen rivâyet ettikleri haberlerdir.

4-Semai sahîh, kitabı sahîh, adâleti bilinen bir muhaddisin rivâyetleridir. Ancak çoğu kez neyi hıfzettiği ve neyi rivâyet ettiği bilinmemektedir.

5-Bid'at sahibi ve hevâ ehlinin rivâyetleridir. Genellikle sadûk olduklarında bu râvîlerin rivâyetleri makbuldür. (Neysabûrî: s. 33-49. Ayrıca Bkz. Kasımî 1987: 87). Hâkim'in bu tasnifi üzerine -özellikle ihtilafli sahihler hakkında- ulemanın yapmış olduğu tartışmalar diğer bir çalışmamızda ele alınacaktır.

nihayet İbnu's-Salâh'la (643/1245) birlikte hemen hemen bir kıstas halini almış, ancak –ileride üzerinde ayrıca durulacağı üzere- muhakkik ve müdakkik âlimler tarafından da eleştirilmiştir.

Bu süreci kısaca ifade ettikten sonra, aşağıda hadislerin kitap merkezli sıhhat tespitine giden süreci ve İbnu's-Salâh'ın sahih hadisleri derecelendirmesi üzerinde duracağız. Sahih hadisleri kitap merkezli tespitinin genel kabul haline gelmesinden yola çıkarak bu konuda bazı kanaatler serdeden İbnu's-Salâh'a yapılan itirazlara kısaca atıflarda bulunduktan sonra, sahih hadislerin derecelendirilmesi üzerine bazı mülahazalarımızı dikkatlere sunmak istiyoruz.

A- Sıhhat Tespitinde Kitapların Merkeze Alınma Süreci

Hadislerin tek tek ele alınarak sıhhat tespiti şeklindeki metodun yerine, kitapları esas alan sıhhat tespiti usulü daha çok Hâkim en-Neysâbü'rî'nin açtığı çığırını takip eden âlimler tarafından dile getirildiği görülmektedir. Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'nin, (507/1113) *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*'yi kaleme almasıyla, Hâkim'in sahih hadisleri Buhârî ve Müslim'e göre derecelendirme fikri yüzyıllık bir boşluktan sonra tekrar gündeme gelmiş ve yeni bir dönüm noktası olmuştur² (Çakın 1997: 106). el-Makdisî'nin bu meseleye bakışı önem arz etmektedir. Zira o, “Buhârî ve Müslim, sahih hadisleri sakîminden ayırmış, kitaplarına (sadece) sahih hadisleri almışlardır. Böylece Ehl-i İslam için (o ikisinin sahihleri) hüccet olmuşlardır... Onlardan sonra günümüze kadar

2 Makdisî, bir zihniyet değişimini de temsil etmektedir. Zira o, *Tezkiratu'l-Mevzûât*'ında “Muaviye'yi (60/680) minberimde görürseniz onu öldürünüz...” hadisi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır. “Hadisin isnadında el-Hakem b. Tâhir el-Fezârî vardır ki, hadis uyduran bir kimsedir. Bu hadisi, Abbâd b. Ya'kub er-Revâcenî ondan çalmıştır. Abbad Gulât-ı Rafıza'dır. Buhârî *Câmi*'inde ondan bir hadis rivâyet etmekte ise de Buhârî'nin rivâyet ettiği en münker hadis budur. Zira bu hadis başka sika râvîlerden de rivâyet edilmiştir” (bk. Makdisî 1323: 8). Çakın Makdisî'nin bu sözlerinden yola çıkarak, onun bir zihniyet değişimini temsil ettiği kanaatindedir. Çakın'a göre, Makdisî, hadis hırsız olarak cerhetmek suretiyle hadisini uydurma kabul ettiği bir râvînin Buhârî'de yer alan rivâyetine sahih diyebilmektedir. Acaba söz konusu hadis Buhârî'de yer almasaydı, Makdisî o hadisi Mevzuat'ına alır mıydı? Eğer el-Makdisî'yi etkileyen Buhârî'ye olan inancı ve güveni ise, burada bir zihniyet değişmesinden bahsedilebilir. Çünkü bundan önce hiçbir alim, herhangi bir hadise sırf Buhârî'de geçtiği için sahih hükümünü vermemiştir.” Sözleriyle bu kanaatini dile getirmektedir (Bkz. Çakın, 197: 106). Çakın'ın bu ifadelerinde anlaşılmakta güçlük çekilen “Makdisî, o hadisi mevzûatına alır mıydı?” ifadesi, galiba, “hem Mevzûat'a alıp hem de sahih sayar mıydı?” şeklinde ifade edildiğinde maksat daha açıklanacaktır.

yaşayan âlimler bu iki kitaptaki müşkülleri şerh etmek ve onların tahrîçlerini yapmakla meşgul olmuştur. Zira hadis ilminde Buhârî ve Müslim'i aşabilmek mümkün değildir," (el-Makdisî 1405: I. 3) sözleriyle bu konudaki yaklaşımını ifade etmektedir. Yine bu dönemde, *Mesabîhü's-Sünne*'deki hadisleri Buhârî ve Müslim'i merkeze alarak tasnif eden el-Begavî (516/1122) de kitabındaki hadisleri *sahîh* ve *hisan* olmak üzere iki kısma ayırarak, bunlardan *sahîh* olanlar Buhârî ve Müslim'in *Sahîhayn*'ında birlikte rivâyet ettikleri hadisler olup *Sünen-i Erbaa*'nın naklettiklerinin de hisân olduğunu (el-Begavî 1407/1987: I, 110) söyleyerek, *Sahîhayn*'ın otoritesine atıfta bulunmuştur. *Sahîhayn*'ın otorite kazanma süreciyle birlikte, bunların sıhhatinin kabulü konusunda ümmetin icmâ olduğu fikri de ortaya çıkmıştır.

Hâkim'den yaklaşık bir buçuk asır sonra Kâdı İyâz (544/1149) *Meşâriku'l-Envâr*'da ilk defa Buhârî ve Müslim'in hadisleri üzerinde bir icmâ olduğu fikrini,

“Âlimler, *sahîh* hadislerin ihtiva eden üç ana kaynakta yer alan hususların öğrenilmesi gerektiğinde fikir birliğine varmışlardır. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes'in (179/795) *el-Muvatta*'ı, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i ve Ebu'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccac'ın *el-Müsnedu's-Sahîh*'inden ibaret olan bu üç kitabın diğer kitaplara önceliği ve İslam dünyasındaki âlimlerce *sahîh* kabul edilmeleri hususunda icmâ olunmuştur. Zira bütün temel eserlerin ana kaynağı bu üç kitaptır. Hadis ilminde yapılabilecek her şey onlar tarafından yapılmıştır,” (Kâdı İyâz: I, 5)³ sözleriyle dile getirmiştir.

Kâdı İyâz'dan elli yıl sonra İbnu'l-Cevzî (597/1200) de *sahîhte* ilk sırayı, müttefekun aleyh hadislere vererek (İbnu'l-Cevzî 1376/1966: I, 32 vd.) Hâkim'in kendisi üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu tartışmalardan, söz konusu eserlerin sıhhatinde icmâ veya bu kitaplardaki hadislerin *sahîh* olduğunda icmâ fikrinin İslam dünyasında yayılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Kâdı İyâz'dan bir asır sonra İbnu's-Salâh (643/1245), *Sahîhayn*'ın tamamının *sahîh* olduğu ve bu görüşte icmâ bulunduğu fikrini yeniden gündeme getirmiştir. O kendisine daha çok Hâkim'in yaklaşımını esas almıştır.

3 Kâdı İyâz'ın bu sözleri, icmâ ile ilgili tespit edilebilen ilk sözdür ve bunda bazı problemler vardır. Çünkü 'bütün temel eserler bunlara dayanır' ifadesi hakikatle örtüşmemektedir. Zira Ma'mer b. Râşid (152/769), Abdürrezzâk (211/827) ve İbn Ebî Şeybe'nin (235/849) kitapları, Buhârî ve Müslim'e temel kaynaklık ettiği gibi diğer tasnif dönemi temel hadis kitaplarının da ana kaynakları olmuşlardır.

B- İbnu's-Salâh'a Yapılan Bazı İtirazlar

İbnu's-Salâh'ın sahih hadislerle ilgili görüşlerine birkaç noktada itiraz edilmiştir. Bunlar ana başlıklarıyla, bir hadisin sıhhat tespitinin kendi zamanında ve sonrasında yapılıp yapılamayacağı, Buhârî ve Müslim'deki hadislerin kati ilim ifade edip etmediği, bunların ameli gerekli kılıp kılmadığı ve sahih hadisleri tespitite kitapların esas alınarak bir derecelendirme yapılması meseleleridir. Bunların bir kısmına kısaca işaret ettikten sonra kitap merkezli sıhhat tespiti ve sahih hadislerin derecelendirilmesi üzerine bazı tespitlerimizi kaydetmek istiyoruz.

B. 1. Mütעהhirûn Döneminde Sıhhat Tespiti

İbnu's-Salâh, “herhangi bir hadisin sıhhatini tespitin daha sonraki asırlarda mümkün olmadığı ve Buhârî ile Müslim merkeze alınarak yapılan sıhhat tespiti,” görüşünden dolayı itirazlara maruz kalmıştır. Bu görüşlere örnek olması bakımından burada bir kaçını zikredebiliriz. el-İsferâînî, bu husustaki kanaatini “Hadisin sıhhati hadis imamları arasında şöhret bulmasıyla birlikte münker sayılmamış olmalarıyla bilinir” (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 111-112) sözleri ile dile getirir. (Benzer bir görüş için bkz. İbn Fûrek 1985: 45). İbn Abdillberr'in (463/1071) de ifade ettiği gibi, “Bir hadisin sahihliği -sahih bir isnada sahip olmasalar da- ehl-i hadisin kabulü ve onunla amel edilmesiyle de bilinir” (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 109). Kasım b. Kutluboğa (879/1474) da bu konudaki kanaatini, “Hadislerin sahihliği buldukları kitaba göre değil, sened ve ricalinin tetkikiyle bilinir,” ifadeleriyle belirtmiştir (el-Kâsımî 1987: 84). İbnu's-Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadis*'inde kaydedilen “(mütעהhirûn ulemasının yaşadığı) sonraki asırlarda hadisin sıhhatine hükmetmeye cesaret edemeyiz” şeklindeki görüşü dillerde dolaşan bir kâide olsa da, pratikte, özellikle de muhakkik ve müdakkik âlimler arasında kabul görmemiştir. (en-Nevevî 1987: 6; es-Süyûtî 1989: 143-144; ez-Zerkeşî 1419/1998: 226; el-Kâsımî 1987: 84; el-Kettanî 1986: 23). İbnu's-Salah sonrasında olduğu gibi günümüzde de hadisler hakkında sıhhat hükmü verilmeye devam etmektedir.

B. 2. Sahihayn Hadislerinin İlim İfade Etmesi

Diğer yandan “Buhârî ve Müslim'in hadislerinin sıhhati kesin ve yakînî nazârî ilim ifade eder” (İbnu's-Salâh; 22) şeklindeki görüşe de itirazlar edilmiştir. Nitekim, en-Nevevî'ye (676/1277) göre, “Muhakkik âlimler ile ulemânın çoğunluğu (bu konuda) İbnu's-Salâh'a muhalefet etmişlerdir.

Mütevâtir olmadıkları sürece haberler zan ifade ederler. Haber-i ahâd zandan başka bir ilim ifade etmez. Âhâd haberler isterse Buhârî ve Müslim'de olsun zan ifade ederler. Ümmetin onu kabul ile karşılması, sadece ameli gerektirir. Ümmetin Şeyhayn'ın hadisleriyle amel edilmesi hususundaki icmâ, o hadislerin Resûlullah'a (s.a.v.) âdiyetini kesin olarak göstermez. (en-Nevevî, 1348/1929: I, 20; ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 277, 278; Süyûtî 1989; 132-135). Yine Nevevî'ye göre, Şeyhayn'ın ittifak ettikleri haberin ilm-i nazarî ifade ederler, sadece mütevâtir ilm-i zarûrî ifade eder. (en-Nevevî, 1348/1929: I, 20) kaydeder.⁴ Bunlardan anlaşılıyor ki, İbnu's-Salâh'ın sahih hadislerin 'ilm-i yakîn ifade eder' sözü bazılarınca kabul görmüşken, muhakkik ulema tarafından itirazlara maruz kalmıştır.⁵

C- Kitap Merkezli Sıhhat Tespitine Neden Olan Fikirler Ve Tartışmalar

İbnu's-Salâh, bir hadisin İbn Huzeyme'nin (311/923) kitabı gibi sahîh hadisleri toplayan kitaplarda bulunması mücerred olarak sahîh olması için yeterlidir. Yine Buhârî ve Müslim üzerine yapılan müstahrec çalışmalarında bulunması da yeterlidir, (İbnu's-Salâh: 21) şeklinde, bir hadisin sahih hadisleri derleyen kitaplardan birinde bulunmasını sahihlik için yeterli görmesi de isabetli değildir. Bu aslında bir kitaptaki hadislerin sahih sayılmasının sonraki asırlarda doğuracağı problemlerin öngörülemediğini göstermektedir. Zira İbn Huzeyme'nin Sahih'inde sahih hadisler yanında hasen ve zayıf hadisler de bulunmaktadır. Eğer İbn Huzeyme'nin eserindeki hadisleri bütünüyle sahih

4 ez-Zerkeşî de en-Nevevî gibi Şeyhayn'ın ittifak ettikleri hadislerin katî ilim ifade etmeyeceklerini belirtir. (Bkz. ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 382.) Burada Buhârî ve Müslim'in ittifâkla kitaplarına aldıkları hadisler, katî yahut zannî ilim mi ifade ederler? sorusu önem arz etmektedir. Kanaatimizce burada İbnu's-Salâh'ın Buhârî ve Müslim üzerindeki icmânın onların hadislerinin amel edilebilirliği üzerine olup kati ilim ifade ettikleri noktasında değildir. Şunu da ifade edelim ki, ümmetin *Sahîhayn* hadisleri ile amel edilebilirlik noktasındaki varsayılan icmâ, kesin olarak amel edilmesi gerektiği şeklinde de anlaşılmalıdır. Zira böyle bir durumda gerek Buhârî ve gerekse Müslim'in rivâyetleri içinde, muhtasar olanlar olduğu gibi müfesser olanlar da vardır. Burada her bir rivâyeti, müstakillen amel edilebilir rivâyet kabul etme yerine aynı hadislerin birlikte ele alınması durumunda ortaya çıkan ortak manayı ve hadislerin müfesser olanları ile amel edilebilirliklerinin kastedilmiş olabileceği ihtimali daha güçlüdür.

5 Haber kavramı ve ifade ettiği ilim ve amel hakkında bilgi ve tartışmalar için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, 1400/1980: II/1, 482-501; er-Râzî, 1400/1980: II/1, 482-501; Yavuz vd. 1992: 349-355.

sayarsak hasen ve zayıfları da sahih saymış oluruz. Söz konusu yaklaşımın, kitap merkezli sıhhat tespitinin hadisler hakkında yanlış kanaatlere ulaşılmamasına neden olduğu dikkatlerden uzak tutulmamalıdır.

Kitap merkezli sıhhat tespiti tartışmalarda adı geçen iki esere daha temas etmek yerinde olacaktır. İbn Huzeyme ve İbn Hıbbân'ın Sahih'lerinde rivâyet ettikleri hadislerin bazıları sıhhati zedeleyen bir kadh⁶ bulunmadığı sürece sahîh ve hasen dairesinde bulunmalarından dolayı ihticâca elverişlidir, şeklinde ileri sürülen görüşün de tartışılması gerekir (İbn Hacer 1415/1994: I, 291). Oysa İbn Huzeyme'nin ve İbn Hıbbân'ın telif ettiği kitapların ismi sahîh, müellifleri de sahîh hadisleri toplamayı hedefleseler de içlerinde zayıf hadisler bulunmaktadır. İbn Hacer'in dikkat çektiği "sıhhati zedeleyen bir kadh bulunmadığı sürece" kaydı önemlidir. Muhakkik âlimlerin İbnu's-Salâh'ın genellemelerine ihtirâzî kayıt koyarak kitapları değerlendirmeleri dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Ayrıca onların bu tutumları da takdire şayandır.

Netice itibarıyla hadislerin sıhhatini tespit etme konusunda İbnu's-Salâh'ın tutmuş olduğu yol, sağlıklı ve selametli bir yol kabul edilmemiştir. Çünkü o, Sahihayn dışındaki kitaplarda bulunan hadislerin sıhhat şartlarını taşıyan hadislerin tashîh edilmesinin önüne geçmiştir. Aynı zamanda sahîh olmayan bir şeyin de sahîh sayılmasının yolunu açmıştır. Burada evla olan, her bir hadise layık olduğu hükmün verilebilmesi için tenkid ve eleştiri kapısının açık tutulmasıdır (İbn Hacer 1415/1994: I, 293-294). İbn Hacer'in İbnu's-Salâh'a yönelttiği bu eleştiri önemli bir husus olmanın yanında ayrıca takdire şayandır.

Yukarıdaki değerlendirmeler dikkate alındığında Hâkim en-Neysâbûrî ve İbnu's-Salâh'ın kitap merkezli sahih hadis derecelendirmesi bazı problemleri ihtiva ettiği görülmektedir. Öncelikle Buhârî ve Müslim merkezli bakış-

6 Kadh: Hadisin sıhhatine engel olan kusurun onu yok edecek şekilde zayıflatmasına denir. İlet, hadisin sıhhatini zedeleyen bir kusurdur. (Ancak İlet olarak isimlendirilen her kusur sıhhati zedelememektedir. Bu nedenle İbn Hacer'in de aralarında bulunduğu bazı âlimler bu tür kusurları birbirinden tefrîk edebilmek için illet lafzının kayıtlandırılarak "Kâdh" kelimesiyle birlikte kullanılmasını önermişlerdir. Cerhi gerektirmeyecek illetler için bkz. İbn Dakîk el-İd 1406/1986; 187)). Hadisin isnadında veya metninde bulunan ve illet denilen her hangi bir kusurun isnadın veya metnin sıhhatini gidermesi manasına gelmektedir. Nitekim bu manaya uygun olmak üzere çoğu zaman **illetun kâdihatun** ifadesi kullanılır. Bkz. Uğur 1992: 175. Bir cerh lafzı olarak, ravîyi, adâlet ve/veya zabt sıfatını tam olarak taşımamakla suçlamak, bununla kınamak anlamına gelmektedir. Bkz. Aydınlı 2006: 159.

ta bu hadislerin ilim ifade edip etmemesi ile amel ifade edip etmemeleri ne anlama gelir? sorusunu ele almak gerekir. İlim ifade etmeleri tartışılıyorsa burada teori ile ilgili bir problem üzerinde konuşulduğu aşikârdır. Yok, eğer bu eserlerdeki hadislerin amel etmeye elverişli olup olmadıkları tartışılıyorsa tartışma başka bir mahiyete bürünmektedir. Hadislerin amel ifade etmesi üzerinde durulacaksa, o zaman İbnu's-Salâh'ın yaptığı derecelendirme üzerine yapılan tartışmada yön, amel edilebilirlik sıralamasına kaymaktadır. Bu durumda tartışmayı, kitap merkezli yapılan derecelendirmede sıhhat değil amel edilebilirlik üzerine yapmak gerekir. Dolayısıyla zayıf hadislerle amel etme noktasında ulema arasında ihtilaf olsa da, belli şartları taşıdığında⁷ zayıf hadislerle de amel edilebileceğinden İbnu's-Salâh'ın yaptığı derecelendirmenin hadislerden zayıf olanların sahih sayılması riskini de ortadan kaldırmaktadır. Şöyle ki Buhârî ile Tirmizî'nin zayıf rivâyetleri karşılaştırıldığında, amel edilmesi bakımından Buhârî'nin zayıfları önde gelir. Kanaatimizce Buhârî'nin bir kısım zayıfları Tirmizî'nin hasenlerine denktir. Hem İbnu's-Salâh sonrası hem de günümüzde –aşağıda vereceğimiz- sıralamaya yapılan itirazların olduğu bilinen bir husustur.

Bir rivâyetin sıhhatinin tespitinde Buhârî ve Müslim'in şartına uygunluğu kriterinin problemlili olduğu Cemalüddîn el-Mizzî (742/1341) tarafından şu şekilde dile getirilmiştir. “Mütেকaddimûn ıstılahında ‘Buhârî ve Müslim’in şartlarına uygundur sözü’, şu anlama gelmektedir: Bu rivâyet Buhârî ve Müslim'in ricaline denk ravîlerden nakledilmiştir, demektir. Ama müteahhirûn ulemâsının ‘Buhârî ve Müslim'in şartına uygun’ demeleri ise, isnadındaki ricalin Buhârî ve Müslim’de de bulunuyor olmasıdır”⁸ (ez-Zerkeşî 1419/1998:

7 Zira Buhârî ve Müslim’de zayıftır diye tenkid edilen hadisler bulunsa da onların gerçekte zayıf olması amel edilmelerine mani olmamaktadır. Haddi zatında geleneğimizde zayıf hadisler için ifade edilen, genel kabule göre de, ‘belli şartları taşıdığında amel edilebilir’, kuralı önemlidir. Bilindiği üzere, zayıf hadislerle amel meselesinde ulema; 1-Mutlak olarak amel edilmez, 2-Mutlak olarak amel edilebilir, 3-Bazı şartları taşıdığında amel edilebilir, şeklinde üç ayrı görüş ifade etmektedir. Bu görüşteki âlimler, a-Rivâyet edilen hadis pek zayıf olmayacak, b-Kitap ve Sünnet’le sabit olan bir asla dayanacak, kendinden daha kuvvetli bir delil ile muhalif olmayacak. Zayıf hadisi nakletme ve onunla amel meselesi hakkında bazı değerlendirmeler için bkz. Subhî es-Sâlih 1986: 177-180; Polat: 118-127; Kırbasoğlu 2006: 128-136.

8 Ahmed Naim, bazı rivâyetlerin esahh-ı esânîd’den bir târikle başka bir kaynaktan bulunmasını dikkate alarak, böyle bir rivâyetin Buhârî ve Müslim’in mütefik rivâyetlerinden daha üstün olduğunu kaydeder. Bkz. Ahmed Naim 1982: I, 236. Ricalüs-sahihayn ile, Buhârî ve Müslim’in *Sahih*’lerinde rivâyeti bulunan

I, 257). Müteahhirûn ulemasının kastı, bir rivâyetin bütün ravîlerinin mi? yoksa bazı ravîlerinin mi? Buhârî ve Müslim'in ricalinden olduğu konusu müphemdir. Zaten problem de burada yatmaktadır. Nitekim Hâkim en-Neysâbü'rî bir rivâyetin senedindeki ravîlerden biri *Sahihayn* ravîsi ise, onlardan birinin şartına uygun kabul etmiştir. Diğer ravîleri dikkate almamıştır.⁹ Müteahhirûn âlimlerinin “Buhârî ve Müslim'in ricalidir” şeklindeki tanımlamalarından katıtlarının ne olduğu kesin olarak tespit edilmeksizin yapılacak değerlendirmeler isabetli olmayacaktır.

İbnu's-Salâh'a yapılan itirazların bir diğeri, *Sahîhayn*'nın merkeze alınarak yapılan hadislerin sıhhat derecelendirmesi ile ilgilidir. *Sahihayn* esas alınarak hadislerin sıhhatini tespiti çalışan ilk önemli kaynaklardan biri Hâkim'in *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*'ıdır. Bu tespit yönteminin doğru olmadığı, *Sahîhayn* hadislerinin en sahih hadisler olduğunu ifade edenler tarafından doğrudan olmasa bile Müstedrek'e yapılan değerlendirmelerden anlaşılmaktadır.

İbnu's-Salâh'a göre Hâkim en-Neysâbü'rî, *Müstedrek*'te, gerek Buhârî ve Müslim'in ortak şartlarını taşıyan ve gerekse onlardan birinin şartlarını taşıdığı halde *Sahîhayn*'in herhangi birinde bulunmayan hadisleri bir araya getirmiştir. Ayrıca kendi içtihadınca sahih olanları da derlemiştir (İbnu's-Salâh: 22). Ona göre, Hâkim en-Neysâbü'rî, sahih hükmü verme konusunda mütesâhildir (İbnu's-Salâh: 22). İbnu's-Salâh, Neysâbü'rî'nin bu durumunu bildiği halde kendi asrında hadislere sıhhat hükmü verilemeyeceğini dile getirmesi aslında apaçık bir çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. O da şudur: İbnu's-Salâh'ın, bu asırlarda hakkında sahih hükmü verilmemiş hadislere sahih diyemeyece-

---

ravîler kastedilmektedir. Alâ şartı-şeyhân (alâ şartıhimâ, Alâ resmi's-Sahîh, fi's-sahîh) ifadeleri ise, hakkında kullanıldığı hadis veya senedin, İmam Buhârî ve Müslim'in bir hadisi *Sahih*'lerine alırken aradıkları özellikleri taşıdığını belirtir. Bu ifade ile şu iki husustan biri kastedilir: 1-İmam Buhârî ile Müslim, söz konusu hadisin senedindeki râvîlerin, rivâyet ettikleri hadislere kitaplarında yer vermişlerdir. Bu durumda söz konusu râvîlerin hadislerinden hangilerinin Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer aldığına dikkat etmek gerekir. 2-Söz konusu hadisin senedi, İmam Buhârî ile Müslim'in kitaplarında aynen geçmektedir. Bu iki ihtimalden birincisinin kastedildiği anlaşılmaktadır (bkz. Aydınlı 2006: 40-41, 257). Bu durumda alâ şartıhima ifadesi ile tashih edilen rivâyetlerin dikkatle ele alınmasında yarar vardır.

9 Hâkim'in hadisin senedinde Buhârî ve Müslim ricalinden birinin bulunmasını sahihlik için yeterli görmesi şeklindeki yaklaşımı ile diğer teşâhüller hakkında bkz. ez-Zeylaî: I. 341-342.

ğimizi söylerken bunu ifade etmektedir. Ancak Hâkim en-Neysâbü'rî'nin tesahülünü dikkate alarak oradaki hadislerin sıhhat şartı taşımayanlara ihtiyaten hasen denilmesi gerektiğini söylemesi bir çelişkiyi ifade etmektedir.

Problemin bu boyutuna dikkat çekmeye çalışan Şah Veliyyullah ed-Dehlevî, *Müstedrek*'teki hadislerin bir kısmının Buhârî ve Müslim'in şartlarını taşımalarına rağmen sahîh olmadıklarını dile getirmektedir (ed-Dehlevî 1994: I, 493). Bu durumda biz Hâkim'in tespit etmeye çalıştığı şekilde, onun kitap merkezli sıhhat tespiti metodunu esas alarak, sahîh olmadıkları halde hadislerin bir kısmını sahîh hadis derecelendirmesinin dördüncü kategorisinde sayma durumunda kalmayacak mıyız? Ya da soruyu şöyle sormak mümkündür. Hâkim'in Buhârî ve Müslim'in şartlarını taşıyor diyerek *Müstedrek*'e aldığı hadislerin tamamını sahîh sayacak mıyız? Aslında, ne Hâkim'in ne de İbnu's-Salâh'ın böyle bir iddiası olmamasına rağmen bazı çevrelerde, *Müstedrek*'teki hadislerin tamamı sahîhmiş gibi telakki edilmiştir. Hatta Dehlevî'nin şu ifadelerini de dikkate alırsak, Hâkim'in Buhârî ve Müslim'in şartlarını tespitte yanlış olduğu gibi *Müstedrek*'teki sıhhat hükümlerinin bazılarında yanlış olduğu söylenebilir.

“Hâkim, (eserini telif ederken sahîh hadisleri tespitinde Buhârî ve Müslim'in kitaplarında uyguladıkları usulden) çıkarılmış olan kaidelere dayanırdı. Mesela onun ‘Sika râvîlerin ziyadesi makbuldür. Râvîler, mevsûllük, mürsellik, mevkûfluk ve benzeri konularda ihtilaf ederlerse, rivâyetinde ziyadelik bulunan kimse diğerlerine karşı hüccet olur’ demesi böyledir. Doğrusu şudur ki, hadis hafızlarının en çok yanlış olduğu yerlerden biri mevkufun merfû, munkatı'ın muttasıl gösterilmesi şeklinde olmuştur. Özellikle de, muttasıl merfûya olan rağbetin çok olması ve bu tür hadislerle üstün bir yer verilmesi, bu tür hatalara düşülmesine sebep olmuştur. Hâlbuki Buhârî ve Müslim, (hadisleri tespitte) Hâkim'in bu anlamda söylediklerinin çoğunu ifade bile etmemişlerdir” (ed-Dehlevî 1994: I, 493).

İbnu's-Salâh'ın, kendisinde zayıflığı gerektirecek bir illetin bulunması müstesna olmak üzere, Hâkim'in sıhhatine hükmettiği halde diğer imamlardan bu konuda bir şey bulamadığımız hadisler hasen olup bunlarla delil getirildiği gibi amel de edilir, (İbnu's-Salâh: 22) şeklindeki görüşüne de itiraz edilmiştir. “İbnu's-Salâh (Hâkim *Müstedrek*'teki) hadisler hakkındaki hükmünde İbn Hibbân'ın sahîhine yakındır” demiştir. Oysa durum hiç de onun dediği gibi

değildir. Bilakis İbn Hıbbân'ın *Sahîh*'i pek çok yönüyle *Müstedrek*'ten daha sahîhtir (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 227). el-Hâzîmî (584/1188), İbn Hıbbân'ı hadis ilminde Hâkim'den daha güçlü kabul eder (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 228; es-Süyûtî 1989: I, 108; es-Sehâvî 1415/1995: I, 41). İbnu's-Semânî (489/1096) "Ebû Hâtîm b. Hıbbân, sahîh ismini verdiği bir kitap tasnif etmiştir. Onda pek çok hadisi toplamıştır. Sıhhat ve güvenilirlik bakımından bu kitabın benzeri yoktur," (İbnu's-Semânî 1418/1997: I, 394) diyerek İbn Hıbbân'ın *Sahîh*'inin *Müstedrek*'ten daha sahîh hadisleri içine aldığına işaret etmektedir. Zikrettiğimiz bu değerlendirmeler dikkate alındığında, ulemanın hadis kaynaklarını bir bütün halinde tavsiflerinin, tek tek hadisleri tavsifine işaret etmedikleri anlaşılmaktadır.

el-Malinî (412/1021) *Müstedrek*'te Şeyhayn'ın şartlarını taşıyan hadis bulunmadığını; "*Müstedrek*'i baştan sona mütalaa ettim. Şeyhayn'ın şartlarına uyan hiçbir hadis bulamadım," sözüyle dile getirmiştir (ez-Zehebî 1983: XVI, 185; es-Sübkî: IV, 165; ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 223; İbn Hacer 1415/1994: I, 312-313). Zehebî onun bu görüşüne karşı çıkarak "bu aşırılık ifade eden bir sözdür. *Müstedrek*'te kâh Müslim ve Buhârî'nin şartına, kâh sadece birinin şartına uygun pek çok hadis vardır. Bunlar yaklaşık kitabın yarısı kadardır. Dörtte bir kadar da senedi sahîh ve hasen olan vardır," demiştir (es-Sübkî: IV, 165; ez-Zehebî 1983: XVI, 186; ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 222-224; İbn Hacer 1415/1994: I, 314). Kanaatimizce geriye kalan en az dörtte birinde zayıf ve mevzûât türünden hadisler olduğu anlaşılmaktadır.

ez-Zerkeşî, *Müstedrek*'te meskutun anh (hakkında hüküm verilmemiş) olan pek çok hadis vardır. Bunların senedleri sahîh, hasen ve zayıftır. Onların senedlerine bakarak haklarında hüküm verilir (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 226; el-Bulkînî: 93), sözüyle de kitap merkezli sıhhat tespitinin isabetli olmadığını vurgulamaktadır. Hâkim'in, *Müstedrek*'teki hadislerin durumu hakkında yaptığı sıhhat değerlendirmeleri tartışmalıdır. Kanaatimizce burada ez-Zerkeşî, meskûtun anh olanlar hakkındaki değerlendirmesine mevzû rivâyetleri katmamıştır. Geriye kalan dörtte biri sahîh olmayan, senedleri münker ve vâhî olan hadislerden teşekkül etmiştir. Bu zayıflar içerisinde bazı uydurma hadislere de rastlanmaktadır (el-Kettânî 1986: 20-22).

D- Sahih Hadislerin Derecelendirilmesi Üzerine Bazı Mülâhazalar

İbnu's-Salâh; kendi asrı ve sonraki asırlarda hadislere sahîh hükmü verilemeyeceği, *Sahîhayn* hadislerinin tamamının sahîh ve ilim ifade ettikleri

kanaatiyle *Sahîhayn*'ı merkeze alarak sahih hadisleri aşağıdaki şekilde derecelendirmiştir:

- 1- Müttefekun aleyh hadisler
- 2- Buhârî'nin tek başına tahrîç ettiği hadisler
- 3- Müslim'in tek başına tahrîç ettiği hadisler
- 4- Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde kitabına almadıkları hadisler
- 5- Buhârî'nin şartlarına uyup kitabına almadığı hadisler
- 6- Müslim'in şartlarına uyup da kitabına almadığı hadisler
- 7- Bunların dışında diğer hadis kitaplarında bulunan sahih hadisler (İbnu's-Salâh: 28).¹⁰

Muhaddisler arasında sahih hadisler genel olarak bu şekilde derecelendirilmiştir. İbnu's-Salâh'ın bu sıralaması yapılan tenkitler ihmal edilmek suretiyle kendisinden sonra hadis usulü yazarlarının genel olarak kaydettikleri bir sıralama olmuştur. Oysa bu sıralamadaki hadislerden bazıları taşıdıkları özel durumdan dolayı daha üst derecelerde yer alabilir. Mesela Şeyhayn'ın ittifâken rivâyet ettikleri bir garîb hadis, diğer muhaddislerden biri tarafından esahhu'l-esânîd ile rivâyet edilmiş ise, esahhu'l-esânîd gelen rivâyet, müttefekun aleyh olan garîb hadisten daha üst derecede olur. Böyle hadisler istisna olup genel sıralamayı bozmaz, kanaati de vardır (Ahmed Nâim 1982: I, 236; Suhî es-Salih 1986: 126).

Ahmed Nâim bazı rivâyetlerin esahhu'l-esânîd'den bir tarikle başka bir kaynakta bulunmasını dikkate alarak böyle bir rivâyetin Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri garîb hadislerden üstün olabileceği kanaatindedir. Fakat o bu tür rivâyetlerin az olması sebebiyle söz konusu derecelendirmeyi etkilemeyeceğini ifade eder. Ancak genel de olsa böyle bir derecelendirme yapmak problemlili olmaktan çıkmamaktadır. Bu nedenle İbnu's-Salâh'ın yaptığı bu sıralamaya itirazlar edenler, farklı teklifler ortaya atmıştır.

İbn Hacer; İbnu's-Salâh'ın yapmış olduğu sıralamaya itiraz ederek, birinci derecede Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri mütevâtir hadislere yer vermektedir (İbn Hacer, 1415/1994: I, 363). Buhârî ve Müslim'in tahrîç et-

¹⁰ en-Nevevî, İbnu's-Salâh'ın sıralamasını kaydettikten sonra Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerinin katı ilim değil zann ifade ettiklerini vurgular. Bkz. en-Nevevî 1407/1987: 1.

tiği hadisler ile Eimme-i Erbea'nın¹¹ tahrîç ettiği bir hadis muaraza teşkil ettiğinde, Şeyhayn'ın hadisleri daha aşağı derecede, eimme-i sitte'nin ittifaken rivâyet ettikleri hadis daha sahîh olur, (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 255) şeklindeki sözleriyle İbnu's-Salâh'ın sıralamasının isabetli olmadığını söylemeye çalışmıştır.

İbn Hacer'e göre verdiğimiz sıralamada birinci dereceyi ifade eden "Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadisler" sözü bazı izahlara muhtaçtır. Zira ona göre, bunlardan biri mütevâtir olanlardır. Sonra, sünenler ve sahîh hadisleri toplamayı amaçlayan hadis kitaplarında onlara muvafakat ettikleri gelir. Daha sonra onların bir kısmının tahrîç ettiği ve Şeyhayn'ın muvafakat ettikleri, sonra ikisinin tahrîcinde infirâd ettikleri gelmektedir (İbn Hacer 1415/1994: I, 363-364).

İkinci ve üçüncü derecedeki sıralama için İbnu's-Salâh'tan önce Hâkim'in yaptığı taksîmatı dikkate alan Beyhakî, Buhârî'nin tek başına naklettiği hadislerin Müslim'inkilerden daha güçlü olduğu yönündeki derecelendirmeye katılmadığını ve bunlardan bazılarının karşılıklı olarak yer değiştirdiğini dile getirerek, (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 256) itiraz etmiştir. Beyhakî'ye göre, bazen Müslim'in infiradları (tek kaldığı rivâyetler) bazen de Buhârî'nin infiradları ikinci dereceye çıkabilmektedir. ez-Zerkeşî de benzer görüşü dile getirmek üzere, Müslim'in tek başına tahrîç ettiği halde Buhârî ile tearuz etmeyen hadisleri, Buhârî'nin infiradlarından nasıl daha aşağı derecede olur? sorusunu sormakta ve "İşin aslı şudur: Bu ve bundan önceki derecelendirme alelîtlak cârî olan bir derecelendirme olmayıp bilakis bazen biri bazen diğeri nazil (daha aşağı derecede) olabilir," der (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 256).

Zerkeşî'nin de ifade ettiği gibi Müslim'in Sahîh'ini veya Buhârî'nin Sahîh'ini diğere tercih edenler bir bütün olarak bu tercihte bulunmuştur. Yoksa ferd ferd hadisleri hakkında yapılan bir tercih değildir. Bu nedenle İbnu's-Salâh'ın Buhârî'nin teferrüd ettiği hadisleri Müslim'in infiradlarına tercihi sağlıklı değildir (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 256-257). İbn Hacer, el-Makdisî'den (507/1171) naklen, şunları kaydeder: "Bu sözü sana yazdığım zaman baktım ve Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde kitaplarına almadıkları sadece şu üç hadisi tespit edebildim" (İbn Hacer 1415/1994: I, 313). Bu ifadeler; Buhârî ve Müslim'in ortak şartlarının ağırlığını ve dışarıda bıraktıkları sahihlerin o kadar çok olmadığına işaret etmektedir. Bu dördüncü sırada yer alan ve *Müstedrek*'teki "Buhârî ve Müslim'in şartına uygun" şeklinde

11 Eimme-i Erbea; Ebû Dâvud, Tirmizî, Neseî ve İbn Mace'dir.

nitelendirilen hadisler dikkate alındığında ciddi problemler oluşturmaktadır. Özellikle *Müstedrek* dikkate alındığında sahih hadisleri yedi kategoride ele almanın daha da problematik hale geldiği görülmektedir. Burada *Müstedrek* üzerine yapılan bazı mülahazalar zikredilerek mesele ele alınacaktır.

İbnu's-Salâh, kendisine örnek aldığı Hâkim'in *Müstedrek*'ini "hacmi büyük bir kitap olup, Buhârî ve Müslim'in (kitaplarında) tahrîc etmedikleri pek çok (rivâyeti) içine almaktadır. Her ne kadar bunların bir kısmı hakkında söz söylenmiş ise de onda açık bir şekilde sahih olanlar çoktur," (İbnu's-Salâh: 20, 22) şeklinde tanımlamaya çalışır. İbnu's-Salâh, Hâkim onların (Şeyhayn'ın) birinin şartına uymayanları da kendi içtihiadıyla tashih etmiş, sahih hükmü vermiştir. (İbnu's-Salâh: 22). İbnu's-Salâh önce Hâkim'in kitabındaki hadisleri sahih ve hasen diye nitelendiriyorken, illetli bulunanları istisna etmesine rağmen, sıhhat derecelendirmesinde bu istisnaya işaret etmemiştir.

İbnu's-Salâh; Hâkim'in *Müstedrek*'teki hadisleri ile ilgili "İmamlardan kendisi dışında sahih hükmü verilmemiş olan rivâyetler, sahih kabilinden değilse bile hasendir ve bunlar delil olarak kullanılır ve amel edilir" (İbnu's-Salâh: 22) şeklindeki değerlendirmesi "illetliler müstesna olmak üzere" sözü ile çeliştiği gibi itirazlarla da karşı karşıya kalmıştır. Nitekim İzzüddîn b. Cemâa (733/1333), "Hâkim'in eserindeki bu türden hadisler araştırılır, durumuna göre sahih, hasen ve zayıf olarak haklarında hüküm verilir," (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 226; es-Süyûtî 1989: I, 107) sözüyle İbnu's-Salâh'a itirazını dile getirir. Aynı şekilde Zerkeşî de İbnu's-Salâh'ın bu sözünü ele alarak şunları kaydeder: "Hâkim'in diğer âlimlerden farklı olarak hasen hükmü verdiği hadislere gelince onun bu hükmü merdûttur. Bilakis doğru olan, onun sahih hükmü verdiği hadisler araştırılıp; sahih, hasen ve zayıf olmak üzere hangi kategoriye uygun düşüyorsa öyle hüküm verilmesidir. Zaten bu sonraki dönem âlimlerinin amelidir." Bu tespitlere bakıldığında Şeyhayn'ın şartlarını taşıdığı halde kitaplarına almadıkları hadisler kategorisine *Müstedrek*'teki hadislerin tamamını dâhil edebilir miyiz? Ayrıca Hâkim ile İbnu's-Salâh'ın dördüncü derecede saydıkları rivâyetlerden kabul edebilecek miyiz? Sorusu akla gelmektedir.

Bazı âlimler hadislerin sıhhatinde sıralama yaparken Müslim'in rivâyetlerini Buhârî'ye tercih ettikleri görülmektedir. Buhârî'yi tercih edenler, bir bütün olarak tercih etmişlerdir. Yoksa birer birer hadisleri ele alarak Buhârî'yi öne almamışlardır. Bu nedenle mutlak olarak (her hadisle ilgi-

li hükümde) Buhârî'yi Müslim'e tercih etmek isabetli değildir (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 256).

Kanaatimizce sahih hadislerin İbnu's-Salâh'ın sıraladığı şekilde tasnifine yapılan bazı itirazlar dikkate alınmak suretiyle bir değerlendirme yapılmalıdır. Nitekim Zerkeşî, sahih hadislerin en üst mertebesini, eimme-i sitte'nin ittifak ettiği hadislerin oluşturduğunu ve bu tür rivâyetlerin Buhârî ve Müslim'in ittifaklarından üstün olduğu kanaatindedir (ez-Zerkeşî 1419/1998: I, 255). ez-Zerkeşî'nin bu sözlerinden, Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivâyet ettikleri hadislere Kütüb-i Erbea'nın da tahrîçleri hadislerin, şeyhayn'ın istifak ettiklerinden daha üstün olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Nâim ise meseleye bir soru sorarak temas etmektedir. Nitekim o, "Kütüb-i sitte (yani *Sahihayn* ile beraber Sünen-i Erbaa) sahiplerinin ittifak ettikleri hadisler yalnız Şeyhayn'ın müttefik oldukları hadislerden daha kavî midir? Bazıları Sünen-i Erbea sahiplerinin münhasıran sahih (hadisleri) tahrîç etmeyi iltizam etmemiş olduklarından, onların inzımmamının (Buhârî ve Müslim ile müttefik olmaları) diğer ikisinin ittifakına kuvvet vermez demişlerse de bu gibi hadisler müttefekun aleyh olanların en kuvvetlileridir," görüşünü dile getirmiştir (Ahmed Nâim 1982: I, 235, 236 vd.).

İmam Süyûtî de İbnu's-Salâh'ın derecelendirmesine kısmen itiraz edenlerden biridir. Ona göre yedinci derecede İbn Hıbbân, İbn Huzeyme ve Hâkim'in ittifaken rivâyetleri yer almalıdır. Sekizinci sırada ise, İbn Huzeyme ile İbn Hıbbân veya İbn Huzeyme ile Hâkim'in ittifak ettikleri, dokuzuncu sırada İbn Hıbbân ile Hâkim'in müttefik oldukları, onuncu sırada ise İbn Hıbbân'ın münferiden, onbirinci sırada ise Hâkim'in münferiden rivâyet ettikleri yer almalıdır (Bkz. Ahmed Nâim 1982: I. 236). Her ne kadar Ahmed Nâim, Süyûtî'nin bu teklifini dikkate alıyorsa da, kanaatimizce bu sıralama da bazı problemler içermektedir. Nitekim İbnu's-Salâh'ın Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri şartları taşıdığı halde kitaplarına almadıkları kategorisine *Müstedrek*'in hadislerini sayması, onun ihtiva ettiği hadislerin tamamının sahih sayıldığı gibi bir kanaati oluşturmakta etkin olmuş ise, Süyûtî'nin bu tasnifi de aynı şekilde, İbn Huzeyme ve İbn Hıbbân'ın kitaplarındaki hadislerin sahih sayılmasına neden olmuştur. *Müstedrek*'le birlikte hem İbn Hıbbân hem de İbn Huzeyme'nin *Sahih*leri de zayıf hadisler içermektedir (el-Kettânî 1986: 22-23; Itr 1979: 258). Zikredilen bu üç kitabın hadisleri hakkında yapılacak tespit tıpkı diğerlerinde olduğu gibi "intikâd edilmemiş olma" kaydı konularak kısmen doğru bir tespit ve değerlendirme yapılmış olur. Nitekim Şah

Veliyyullah Dehlevî'nin de dikkat çektiği gibi (ed-Dehlevî 1994: I, 495) bu eserlerin zayıf ve münkerlerinin bulunduğu unutulmamalıdır.

Değerlendirme ve Bir Teklif

İbnu's-Salâh'ın sahih hadisler için yapmış olduğu sıralamayı, onun hadislerin sıhhat tespitinde hüküm vermenin sona ermiş olduğu kanaatiyle yaptığı dikkate alınmalıdır. Nitekim o "bu asırlarda, hadislerin sıhhat hükmü vermeye cesaret edemeyiz" demektedir. İbnu's-Salâh'ın bu görüşüne rağmen kendisinden sonra, hadisler hakkında sıhhat tespiti yapılmış ve bugün de sıhhat tespiti yapılmaya devam edilmektedir. İbnu's-Salâh'a yapılan itirazları dikkate aldığımızda, onun yaptığı ve "kitap merkezli sıhhat tespiti" diye bileceğimiz derecelendirmenin yeniden gözden geçirilmesi veya bu sıralamaya ihtirazî kayıtlar konulması zarûreti doğmaktadır. Ancak böyle yapılırsa bile kitap merkezli bir derecelendirme problemi yine de çözmüş olmamaktadır. O nedenle aşağıda vereceğimiz derecelendirmenin sıhhatten çok amel edilebilirlik derecelendirmesi şeklinde kabulü daha doğru olacak, en azından sahih hadislerin derecelendirmesi neticesinde ortaya çıkan yanlış algının değişmesinde önemli rol oynayacaktır. Amel edilebilirlik sıralaması şeklinde ifade etmeye çalıştığımız bu hususu, hem değerli ilim adamlarımızın takdirine sunmak hem de bir tartışmanın bizce atlanmış olan önemli bir yönüne dikkat çekmek temel arzumuzdur.

Bizi böyle bir sıralamanın daha isabetli olacağı yönündeki kanaate sevkeden ana husus, başta İbn Hacer ile Süyûtî olmak üzere diğer bazı âlimlerin bu konuda ileri sürdükleri değerlendirmeler olmuştur. Yaptığımız okumalar ve yukarıda zikrettiğimiz bazı değerlendirmeleri dikkate almak suretiyle şöyle bir sıralamanın daha uygun düşeceğini söyleyebiliriz:

1. Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği mütevâtir hadisler, (mütevâtir'in sened tenkidinden istisna tutuldukları bilinmelidir.),
2. Buhârî ve Müslim'le birlikte diğer Kütüb-i Erbaa müelliflerinin onlarla ittifak ettikleri intikâda uğramamış olan hadisler,
3. Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği fakat intikâda uğramamış hadisler,
4. Buhârî'nin tek başına rivâyet ettiği ve intikâda uğramamış hadisler,
5. Müslim'in tek başına rivâyet ettiği ve intikâda uğramamış hadisler,

6. Buhârî'nin şartlarına uygun olup kitabına almadığı ve intikâd edilme-
yen hadisler,
7. Müslim'in şartlarına uygun olup kitabına almadığı ve intikâd edilme-
yen hadisler,
8. İbn Hıbbân, İbn Huzeyme ve Hâkim'in ittifaken rivâyet ettikleri ve
intikâda uğramamış olan hadisler,
9. İbn Huzeyme ile İbn Hıbbân veya Hâkim'in ittifak ettikleri ve intikâda
uğramamış olanlar
10. İbn Hıbbân ile Hâkim'in müttelik oldukları ve intikâda uğramamış
olanlar
11. İbn Hıbbân'ın münferiden rivâyet ettiği ve intikâd edilmemiş olanlar
12. Hâkim'in münferiden rivâyet ettiği ve intikâda uğramamış olan hadis-
ler
13. İbn Hıbbân ile İbn Huzeyme'nin ittifaken naklettiği intikâd edilme-
miş olan hadisler,
14. İbn Huzeyme'nin münferid rivâyetlerinden intikâd edilmemiş olanlar,
15. Diğer kaynaklarda zikredilen ve sahihliğine hükmedilmiş hadisler.

İhtirazî kayıt koymak suretiyle yaptığımız bu sıralama, özellikle Buhârî ve Müslim'e yöneltilen eleştiri ve itirazları esas alarak, onların İslam âlemindeki büyük kabulünü ötelemek isteyenlerin bazı iddialarının da önüne geçmiş olacaktır. Böylece sahih hadislerin kitapları esas alarak yapılacak bir tasnifte bile netice itibarıyla hadislerin kitaplara göre değil, birer birer hadislerin dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini de göstermiş olacaktır.

Kaynaklar

- Ahmed Nâim (1982), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yay.
- Aydın, Abdullah (2006), *Hadis İstihlâhları Sözlüğü*, İstanbul: Hadisevi.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd (1407/1987), *Mesâbihu's-Sünne*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (1943), *et-Târîhu'l-Kebîr*, Haydarabad.
- Bulkînî, Sirâcüddîn, Amr b. Raslân, *Mehâsinu'l-İstihlâh*, thk. Aişe Abdurrahman, by: Dâru'l-Meârif.

- Çakın, Kamil (1997), “Buhârî’nin Otorite Kazanma Süreci”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C. X, s. 1-2-3-4, ss. 100-109.
- Dârimî, Abdullah b. Abdirrahman (1992), *Sünen*, İstanbul: Çağrı yay.
- Dehlevî, Şah Veliyyullah (1994), *Hucetullâhi’l-Bâliğa*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz yay.
- Ebû Bekir Muhammed b. Hasen (1985), *Müşkilü’l-Hadîs ve Beyânuh*, thk. Musa Muhammed Ali, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb.
- Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi’r-Rivâye*, thk. İbrahim Hamdi el-Medenî, Medinetü’l-Münevvere: el-Mektebetü’l-İlmiyye.
- İtr, Nureddin (1979), *Menhecü’n-Nakd*, Beyrut: Dâru’l-Fikr.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali (1415/1994), *Nüket ala İbni’s-Salâh*, (II. Baskı), Riyad: Dâru’r-Râye.
- İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali (1376/1966), *el-Mevzûât*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osman, Medine: el-Mektebetü’s-Selefiyye.
- İbnu’s-Salâh, Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni’s-Salâh fî Ulûmi’l-Hadis*, Kahire: Mektebetü’l-Mütenebbî.
- İbnus-Semânî, Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed (1418/1997), *Kavatiu’l-Edille fi’l-Usûl*, thk. Muhammed Hasen Muhammed, (I. Baskı), Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Kâdî İyâz, Ebu’l-Fadl İyâz b. Musa el-Yahsubî, *Meşâriku’l-Envâr alâ Sihâhi’l-Âsâr*, Kahire: Dâru’t-Türâs,
- Kasımî, Cemalüddîn (1987), *Kavâidu’t-Tahdîs min Funûni’l-Hadis*, thk. Muhammed Behcet el-Baytar-Muhammed Reşid Rıza, Beyrut: Dâru’n-Nefâis.
- Kettânî, Ebû Cafer Muhammed (1986), *Risâletü’l-Mustatrefe*, İstanbul: Kahraman yay.
- Kırbasoğlu, M. Hayri (2006), *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara: Ankara okulu yay.
- Makdisî, Ebu’l-Fadl Muhammed b. Tâhir (1323), *Tezkiratül-Mevzûât*, (I. Baskı), Mısır: Matbaatü’s-Saade.
- Makdisî, Ebu’l-Fadl Muhammed b. Tâhir (1405), *el-Cem’u beyne Ricâli’s-Sahîhayn*, (II. Baskı), Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye,
- Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref (1407/1987), *et-Takrîb ve’t-Teysîr fî Süneni’l-Beşîr ve’n-Nezîr*, nşr. Salah Muhammed, Beyrut:
- Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *Sahîhu Müslim bi Şerhi’n-Nevevî*, (II. Baskı), by: el-Matbaatü’l-Mısıriyye.
- Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitâbi’l-İklîl*, thk. Fuad Abdülmünim, İskenderiye: Dâru’d-Da’ve.
- Müslim, İbnu’l-Haccâc (1992), *Sahih*, İstanbul: Çağrı yay.
- Polat, Selahattin, *Hadis Araştırmaları*, İstanbul: İnsan yay.

- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer (1400/1980), *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*, thk. Taha Cabir Feyyâz, (II. Baskı), Riyâd: Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, thk. Ali Hüseyin Ali, by: Dâru'l-İmam et-Taberî.
- Subhi es-Sâlih (1986), *Hadis İlimleri ve Istılahları*, trc. M. Yaşar Kandemir, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yay.
- Sübkî, Tâcüddin Ebû Nasr Abdülvehhâb, *Tabakatü'ş-Şafiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv-M. Muhtar et-Tanâhî, by.: Dâru Ihyâu Kütübi'l-Arabiyye.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman (1989), *Tedribü'r-Râvî bi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Uğur, Müctebâ (1992), *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı yay.
- Yavuz, Yusuf Şevki-Ertürk, Mustafa (1992), “Haber-i Vâhid”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul: İsam yay. XIV, ss. 349-355.
- Zehebî, Ebû Abdillâh, Şemsüddîn (1983), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnaud, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle,
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Cemalüddîn (1419/1998), *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbn Salâh*, thk. ez-Zeynelâbidîn Muhammed, Riyâd: Advâü's-Selef.
- Zeylâî, Cemalüddîn Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-Râye fi'l-Ehâdîsi'l-Hidâye*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.